

РОЗДІЛ VII. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ

УДК 343.237

ДО ВИЗНАЧЕННЯ КЛАСИФІКАЦІЙНИХ ОЗНАК ПОДІЛУ ЗЛОЧИННИХ ГРУП

Абакумова Ю.В., к.ю.н., доцент

*Інститут права імені Володимира Сташиса
Класичного приватного університету*

Статтю присвячено дослідженню кримінально-правових, кримінологічних та соціально-психологічних класифікаційних ознак поділу злочинних груп як форм співучасті, та проблемам їхнього визначення.

Ключові слова: співучасть, співучасники, форми співучасті, злочинна група, попередня змова, організована група, злочинна організація, організатор, лідер.

Абакумова Ю.В. К ОПРЕДЕЛЕНИЮ КЛАССИФИКАЦИОННЫХ ПРИЗНАКОВ ДЕЛЕНИЯ ПРЕСТУПНЫХ ГРУПП / Институт права имени Владимира Сташиса Классического частного университета, Украина

Статья посвящена исследованию уголовно-правовых, криминологических и социально-психологических классификационных признаков деления преступных групп как форм соучастия, и проблемам их определения.

Ключевые слова: соучастие, соучастники, формы соучастия, преступная группа, предварительный сговор, организованная группа, преступная организация, организатор, лидер.

Abakumova Y.V. TO THE DETERMINATION OF THE CLASSIFICATION OF CHARACTERISTICS FISSION GANGS / Institute, named after Vladimir Stashis Classic private university, Ukraine

The article deals with criminal law, criminology and social-psychological classifications division of criminal groups as a form of complicity, and the problems of definition.

Key words: complicity, accomplices, the forms of participation, the gang, conspiracy, an organized group, criminal organization, an organizer, leader.

Одна з найбільш небезпечних форм вчинення злочину - співучасть. Зважаючи на це цілком зрозуміла і виправдана та увага, що приділяється розробці загального вчення про співучасть в її різноманітних аспектах у роботах відомих вчених Україні та інших державах СНД, як минулого так і теперішнього часу (Н.В. Білогриц-Котлярєвського, С.В. Познишева, М.С. Таганцева, А.Н. Жиряєва, Ф.Г. Бурчака, М.І. Бажанова, Л.В. Багрій-Шахматова, П.І. Гришаєва, Р.Р. Галіакбарова, А.А. Герцензона, А.Ф. Зелінського, М.І. Ковальова, Г.Л. Крігера, І.М. Малахова, В.К. Матвійчука, А.О. Піонтковського, О.Я. Светлова, А.Н. Траїніна, П.Ф. Тельнова, М.Г. Угрехелідзе та ін.).

Еволюція злочинності в сучасному світі взагалі та в Україні зокрема свідчить про те, що все більша кількість вчинюваних діянь набуває саме групового характеру. Це пояснюється декількома загальними причинами соціально-економічного, політичного та культурного характеру. Суспільство в особі компетентних державних установ, що здійснюють охорону правопорядку, намагається вирішувати дану проблему превентивним шляхом, із застосуванням кримінально-правового примусу, що призводить до наслідків у вигляді посилення опору з боку представників соціальних груп, дезадаптованих щодо нормативної соціальної поведінки.

За сучасних умов злочинні групи не є простим стихійним явищем. Організовані злочинні групи інтегруються із бізнесовими та владно-політичними колами, виступаючи найголовнішим учасником вчинення протиправних діянь підвищеного ступеня небезпечності.

Будь-яка злочинна група, як один із різновидів малих соціальних груп людей, не є простою „механічною” сукупністю деякого числа індивідів, що спільно вчинюють злочини. Кожна злочинна група, з погляду психології і соціологічної теорії „малих груп”, поєднуючись на основі спільного здійснення суспільно небезпечної діяльності кількох людей, з явним

прагненням до досягнення злочинної мети, з тим чи іншим ступенем організованості, фактично перетворюється на єдиного суб'єкта кримінальної діяльності (але – не кримінальної відповідальності) [1, 7-8]. У такому „колективному суб'єкті” з'являються нові, невластиві окремим злочинцям властивості, прагнення, мети, можливості та т.ін. Якщо це група осіб, які діють за попередньою змовою (або інша організована форма співучасті) то згодом може відбутися поділ злочинної праці (ролей). Кожен з учасників групи виконує свої функції (свою частку „роботи”), завдяки чому досягається єдиний для всіх злочинний результат. У таких групах відбувається об'єднання індивідуальних здібностей, загальних і спеціальних знань, умінь, досвіду (найчастіше – злочинного), професійних навичок і т.ін.

У зв'язку з цим не можна не погодитися з думкою про те, що навіть у найпростішому вигляді групова дія не може розглядатись як просте механічне додавання дій окремих суб'єктів. Відповідно, незалежно від особливостей окремих видів групових злочинів, та самих груп, їхніми учасниками (в умовах поділу злочинної праці) використовуються більш продумані, підготовлені і небезпечні способи вчинення і приховування спільного злочину, колективно обирається чи готується відповідна сприятлива для злочинної діяльності обстановка (це не стосується такої групової форми співучасті як вчинення злочину без попередньої змови). Крім того, у злочинну діяльність одночасно втягується декілька осіб, що вносить визначену специфіку в механізм і інші складові кримінальної діяльності, а також - спричиняє, як правило, настання більш тяжких наслідків. Усе це свідчить про те, що злочини, вчинені групою осіб, представляють більшу суспільну небезпечність, ніж аналогічні діяння, вчинені окремими індивідами.

Для України боротьба з групою (а особливо організованою) злочинністю має першочергове значення у справі забезпечення національної безпеки держави. Першим і найголовнішим етапом такої протидії є дослідження ознак групового злочину та злочинної групи, оскільки ефективна протидія груповій злочинності, як і злочинності загалом, не можлива без наявності відповідних кримінально-правових норм. Отже, перш за все необхідно з'ясувати, яким чином кримінальне законодавство регулює питання, що стосуються групових злочинів.

Великою мірою боротьба з групою злочинністю залежить від ступеня досконалості такого інституту кримінального права як співучасть у злочині. Кримінологічний аналіз властивостей групової злочинності, який фактично є підґрунтям для створення ефективної системи попередження групових злочинів, не можливий без вивчення інституту співучасті у злочині, якій встановлює підстави і принципи відповідальності за групові злочини. Однак, у свою чергу, кримінально-правові та кримінологічні проблеми злочинних груп не можуть бути повною мірою вивчені без використання даних соціології та соціальної психології. У зв'язку з цим постає необхідність поглибленого вивчення кримінально-правових, кримінологічних та соціально-психологічних ознак класифікації та поділу злочинних груп, а також вирішення проблеми співвідношення таких правових категорій, як: „співучасть” та „злочинна група”.

У теорії кримінального права і кримінології існують протилежні позиції щодо змісту такого співвідношення. Сутність цієї проблеми, як відмічає А.П. Козлов, міститься в тому, що є не вирішеним головне питання: групова злочинність являє собою всю співучасть чи лише якийсь її вид, або взагалі виходить за межі співучасті [2, 212]. Уявляється, що надавати поняттям „злочинна група” та „співучасть” у межах кримінального права різного змістовного значення суперечить як їх правовому змісту так і законам логіки. Позиція судової практики і авторів, які намагаються вивести групу осіб за межі співучасті з відповідним допущенням участі в ній осіб, які не є суб'єктами злочинів, не витримує критики, оскільки вона не спрощує, а ускладнює розуміння групових злочинів, розмиває уявлення стосовно багатьох кримінально-правових категорій, що збільшує помилки судової практики; не обґрунтована по суті [2, 65].

Прояви групової злочинності прийнято розглядати як форми співучасті. Використання даного поняття (форма співучасті в злочині) вже є сталим і використовується абсолютною більшістю дослідників кримінально-правового інституту співучасті в злочині. Але, при цьому, питання про види і форми співучасті є одним із самих складних і неоднозначно розв'язуваних.

Першим велику увагу питанню про форми співучасті приділив А.Н. Трайнін. У своїх дослідженнях він прийшов до висновку, що співучасть у своїх формах поділяється на: 1)

співучасть просту; 2) співучасть, кваліфіковану попередньою згодою співучасників; 3) співучасть особливого роду, тобто співучасть у злочинному об'єднанні; 4) організовану групу [3, 36]. У свою чергу, П.І. Грішаєв, Г.А. Крігер підрозділяли співучасть на співучасть без попередньої змови, співучасть з попередньою змовою, організовану групу і співучасть особливого роду – злочинну організацію. На їхню думку, „класифікація співучасті на форми має своєю метою показати ступінь зорганізованості злочинців і розміряти небезпеку окремих випадків спільної злочинної діяльності в цілому” [4, 53].

В основу запропонованої класифікації М.І. Ковальовим покладено критерій об'єктивного і суб'єктивного зв'язку між співучасниками злочину. Він визначає наступні види співучасті: 1) співучасть без попередньої згоди; 2) співучасть за попередньою згодою. Співучасть за попередньою згодою підрозділяється на: просту співучасть з попередньою згодою і злочинну організацію [5, 189].

Подібну ж класифікацію співучасті на форми і види пропонує П.М. Панченко, причому він не робить розходження між формою і видом співучасті. Критеріями його класифікації виступають: 1) об'єктивні ознаки (співучасть без розподілу ролей (співвиконавство) і співучасть з розподілом ролей (співвинівництво)); 2) суб'єктивні (співучасть без попередньої змови і співучасть за попередньою змовою); 3) об'єктивні і суб'єктивні ознаки разом (проста співучасть, що не містить елементів організованості і складна співучасть). Складна співучасть у залежності від рівня зорганізованості підрозділяється на: 1) співучасть зі стихійним рівнем організованості (зорганізованість); 2) співучасть організована (наявність у складі групи організатора); 3) співучасть організаційна (злочинна організація) [3, 38].

Грунтуючись на викладеному, можна відзначити, що в доктрині не вироблено єдиного загально визнаного переліку форм співучасті, що викликано в першу чергу розбіжностями у визначенні критеріїв розмежування співучасті на форми.

У якомусь ступені дана проблема ускладнюється і тим, що вона не одержала свого вирішення в кримінальному праві України. Кримінальне законодавство не використовує терміни ні „вид”, ні „форма” співучасті. Кримінальний кодекс України (далі – КК України) не дає роз'яснення даних понять. Лише ст.28 КК України носить назву „Вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією”, і фактично, характеризує форми співучасті, де як критерій класифікації за основу береться, в основному, ступінь організованості, а також – об'єктивного і суб'єктивного взаємозв'язку учасників групового злочину.

Відповідно до згаданої норми злочин визнається таким, що вчинений групою осіб, якщо в ньому брало участь декілька (два або більше) виконавців без попередньої змови між собою. Злочин визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення. Злочин визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися в стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи. Злочин визнається вчиненим злочинною організацією, якщо він скоєний стійким ієрархічним об'єднанням декількох осіб (п'ять і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп.

Загальною ознакою, що властива всім формам співучасті, відповідно до законодавства, є попередня змова (або попередня зорганізованість, що також припускає наявність попередньої змови між учасниками групи). Така угода може виникнути як до моменту вчинення злочину, так вже і в процесі його здійснення, але в обов'язковому випадку – до закінчення виконання об'єктивної сторони.

У випадку ж вчинення злочину в першій формі в якості попередньої змови може виступати „мовчазна згода” одного з співучасників, коли він „не заперечує”, якщо до нього

приєднується інший співучасник, роблячи сприяння у виконанні об'єктивної сторони злочину. Обоє злочинців усвідомлюють, що діють спільно, і, деякою мірою – узгоджено, а в якості домовленості (змови) виступає саме мовчазна згода обох учасників злочину. Але при цьому кожен із співучасників повинен розуміти характер дій іншого учасника, а також усвідомлювати свою участь у вчиненні саме навмисного злочину спільно з іншою особою. У протилежному випадку можна стверджувати, що ч.1 ст.28 КК України, ґрунтуючись на аналізі її змісту, не описує групове вчинення злочину, оскільки, якщо між особами не виникає, у будь-якому вигляді психологічний зв'язок, то діяння не можна кваліфікувати як вчинене групою. Дії кожної особи необхідно кваліфікувати окремо, залежно від фактично вчиненого нею.

Законодавець визначає певну кількість ознак, притаманних різновидам злочинних угруповань. Але цей перелік не може бути визнаним достатньо повним та остаточним. Не може бути досить чіткого розуміння як самого поняття злочинної групи, так і ознак окремих груп, без їхньої кримінологічної та соціально-психологічної характеристики.

Під злочинною групою в загальному теоретичному вимірі можна розуміти об'єднання двох і більше осіб, що заздалегідь домовилися про спільне вчинення злочину. Звичайно, це визначення не розкриває всіх кримінально-психологічних особливостей злочинних груп, але дозволяє з метою правильної кримінально-правової кваліфікації відокремити їх від інших видів злочинних угруповань.

У теорії кримінології складається уявлення про традиційну злочинну групу як про малу неформальну групу, що є єдиним об'єктом кримінальної діяльності, що поєднує на основі спільної антигромадської протиправної діяльності людей, які прагнуть досягнення спільної злочинної мети.

Традиційні злочинні групи, що зустрічаються в сучасній слідчій практиці, бувають різних видів. Найбільш прості групи можуть створюватися ситуативно, під впливом якихось емоційних факторів, у результаті спільного проведення часу. Такі групи прийнято називати ситуативно-центрованими, або ж просто ситуативними. Домовленість між членами такої групи про спільне вчинення злочину може відбутися безпосередньо перед його здійсненням (навіть шляхом вчинення злочинної дії одного з учасників групи, у більшості випадків – лідером, що служить „сигналом” іншим учасникам. У даному випадку можна говорити саме про вчинення злочину без попередньої змови, що виразилася саме в словах або конклюдентних діях).

У таких групах, як правило, відсутня довготривала спільна злочинна мета. Вона частіше буває короткочасною. У групи, як правило, немає чітких функціональних структур і поділу ролевих функцій, не виділено „офіційно” лідера, рішення приймаються колективно, а злочин вчинюється спільно (хоча в кожній групі присутні особи, здатні, деякою мірою, підкорити волю інших учасників групи своєму авторитету, або іншим чином впливати на думку або дії та прийняття рішень останніми). Такі злочинні утворення, за рідкісним винятком, є малостійкими і, після вчинення одного чи декількох злочинів, розпадаються. Але це не стосується тих груп, що не створюються безпосередньо для вчинення злочину, або мають саме злочинну спрямованість (злочинний настрій). Бувають випадки, коли існуюча довгий час група (особливо підлітків) у якийсь момент вчинює злочин, що може бути одиничним випадком, і, звичайно, після вчиненого – не розпадається.

Більш структурно і організаційно складною є злочинна група, що виникає на тлі конкретної ситуації за попередньою змовою про спільне вчинення злочинів (особливо – серед груп, що успішно займаються злочинною діяльністю і тривалий час залишаються невикритими.) Іноді такі злочинні групи в криміналістичній літературі називають злочинними групами типу „компаній” або ж „групами – корпораціями”. Ці групи мають відносно стабільний особовий склад. У них також може не бути єдиного лідера, але є керівне ядро з найбільш кримінально- чи соціально-авторитетних і активних членів. У своїй діяльності її члени керуються вираженою кримінальною ідеєю і найчастіше спираються на традиційні, кримінально-професійні навички, погляди, переконання, і специфічні загально-кримінальні способи і методи досягнення злочинної мети.

Вищевказане, звичайно, виключає наявність у таких груп корумпованих зв'язків та взаємодію з органами влади. І якщо такий зв'язок виникає, то він суворо засуджується членами таких груп внаслідок кримінальних традицій або реальних побоювань щодо викриття характеру своєї

діяльності. Однак на практиці зустрічаються окремі виключення з цих правил, що, проте, не може бути визнано характерним для традиційної групової злочинності.

Зазначені групи не є дуже стійкими, у них, найчастіше, не буває довгострокових планів злочинної діяльності. Такі групи звичайно складаються з числа дорослих осіб, і лише іноді до них залучаються підлітки.

Серед так званих традиційних злочинних груп найбільш складною є організована злочинна група, у якій чітко визначені рольові функції її членів, їх строга співвідпорядкованість. Ці групи є стійкими, мають лідера (або – організатора). У них існує чітко виражена спільність кримінальних цілей і визначені норми поведінки членів у спілкуванні між собою. До таких груп можна віднести бандитські, шахрайські, злодійські групи, групи здирників, контрабандистів і осіб, що вчинюють інші види корисливих та насильницьких злочинів.

Характерною рисою організованої злочинності (що стосується вчинення злочинів злочинною організацією) є створення основної злочинної групи, що має високий рівень саморегуляції і ієрархічну структуру, включає (як мінімум) три ланки, а в ряді випадків – і більш високий рівень керівництва, підпорядкування і розподіл функцій між злочинцями. У переважній більшості випадків ці злочинні групи мають пірамідальну структуру. На її вершині перебуває основний лідер (у якості якого також може виступати організатор даної злочинної групи), а в безпосередньому оточенні – невелика група осіб, що приймають основні рішення.

При соціально-психологічному аналізі (на відміну від кримінально-правового) злочинної групи можна виділити наступних її учасників: організатор групи в цілому, який здійснює безпосереднє керівництво її діяльністю (або лідер, який також відповідає за згуртованість та стійкість групи) чи окремих її ділянок; виконавець (виконавці) на відповідальній ділянці; другорядний виконавець; опозиціонер, так звана „слабка ланка” групи – суб’єкт, внутрішньо незгодний з вчиненням злочину (злочинів (або злочинною діяльністю взагалі)), у якому він бере участь. Часто ця ланка народжує всередині групи конфліктну ситуацію.

Основними факторами, що сприяють формуванню (створенню) злочинних груп (як організованих, так і не організованих) є: 1) неможливість вчинити злочин без об’єднання з іншими особами; 2) спільність злочинних інтересів; 3) особисті симпатії; 4) спільні норми поведінки, загальні переконання і т.д.

Організованим злочинним групам притаманні наступні ознаки:

- організованість – наявність жорсткої ієрархічної структури, твердої дисципліни, підпорядкованості нижчої ланки – вищій;
- стійкість – тривалий чи стійкий злочинний зв’язок і здатність відновлюватися після виявлення і застосування заходів кримінальної превенції;
- згуртованість – ступінь зв’язку, єднання членів групи, що характеризує взаємопідтримку і солідарність у досягненні злочинних групових цілей;
- захищеність – наявність у структурі блоків захисту, забезпечення (у вигляді відповідних фінансових коштів), апарату психічного придушення і фізичного насильства.

Психологічна структура організованої злочинної групи характеризує сформовані відносини членів цієї злочинної групи з навколишнім середовищем. Ці відносини базуються на функціонально-рольовому статусі членів усередині своєї групи: розподіл ролей, функцій між учасниками злочинної групи, обумовлених характером злочинної діяльності, займаним положенням в ієрархічній градації, роллю і т.д.

Саме вказані ознаки відрізняють організовані форми співучасті від неорганізованих, що також повинні враховуватись, на практиці, при визначенні організованої групи та злочинної організації як форм співучасті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Яблоков Н.П. Расследование организованной преступной деятельности / Н.П. Яблоков. – М.: Юристъ, 2002. – 172 с.
2. Козлов А.П. Соучастие: традиции и реальность / А.П. Козлов. – Спб.: Юрид. центр Пресс, 2001. – 362 с.

3. Дядькин Д.С. Совершенствование уголовно-правового института соучастия в преступлении: дис. на стиск. учен. степени к.ю.н.: 12.00.08 „уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право” / Дядькин Дмитрий Сергеевич. – М., 2002. – 231 с.
4. Гришаев П.И. Соучастие по советскому уголовному праву / П.И. Гришаев, Г.А. Кригер. – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1959. – 256 с.
5. Ковалев М.И. Соучастие в преступлении: монография / М.И. Ковалев. – Екатеринбург: Изд-во УрГЮА, 1999. – 204 с.

УДК 343.814(477)

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СТВОРЕННЯ Й СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ МІСЦЬ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ТЕРИТОРІЇ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Іваньков І.В., к.ю.н.

*Чернігівський юридичний коледж
Державної пенітенціарної служби України*

Зміст статті присвячений дослідженню процесу створення і становлення системи установ виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі на території Російської імперії до 1917 року. Головну проблему автор вбачає в аналізі змісту діючих на той час нормативно-правових актів та дослідженні конкретних юридичних та історичних документів, що дозволяє створити цілісну систему уявлень про стан і діяльність органів управління та кримінально-виконавчих установ на території Російської імперії.

Ключові слова: пенітенціарна система; органи та установи виконання кримінальних покарань; ув'язнені; засуджені; режим; тюрма; дострокове звільнення.

Ivankov I.V. ІСТОРИКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ СОЗДАНИЯ И СТАНОВЛЕНИЯ СИСТЕМЫ МЕСТ ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ НА ТЕРРИТОРИИ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ / Черниговский юридический колледж Государственной пенитенциарной службы Украины, Украина

Содержание статьи посвящено исследованию процесса создания и становления системы учреждений исполнения уголовного наказания в виде лишения свободы на территории Российской империи до 1917 года. Главную проблему автор видит в анализе содержания действующих в то время нормативно-правовых актов и исследовании конкретных юридических и исторических документов, что позволяет создать целостную систему представлений о состоянии и деятельности органов управления и уголовно-исполнительных учреждений на территории Российской империи.

Ключевые слова: пенитенциарная система; органы и учреждения исполнения уголовных наказаний; заключенные; осужденные; режим; тюрьма; досрочное освобождение.

Ivankov I.V. HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS OF CREATION AND ESTABLISHMENT OF PLACES OF DETENTION IN THE RUSSIAN EMPIRE / Chernihiv law college of the State penitentiary system Ukraine, Ukraine

The matter of the article is dedicated to the analysis of the creation and development of institutions of execution of criminal punishment by imprisonment in the Russian Empire until 1917. The core problem the author sees in the analysis of the content of existing at the time regulations and the study of specific legal and historical documents, which allows you to create a coherent system of ideas about the status and activities of governments and penal institutions in the Russian Empire.

Key words: penitentiary system, penal bodies and institutions, imprisoned convicts, mode, prison, pretime (release).

Україна як суверенна і незалежна держава проголосила своїм головним обов'язком необхідність забезпечення прав людини та їх гарантії як найвищих соціальних цінностей у галузі виконання кримінальних покарань. Одним із вирішальних факторів успіху в цій діяльності повинна стати докорінна зміна існуючих соціально-правових відносин, які повинні орієнтуватись на ресоціалізацію і виправлення осіб, засуджених до кримінальних покарань.

Об'єктивне дослідження правових засад функціонування системи тюрем та тюремних установ на території Російської імперії, визначення їх ролі і місця в державотворчому процесі є повчальним і корисним у застереженні від помилок у процесі сучасного державотворення на шляху створення сучасної пенітенціарної системи.